मुंबई उच्च न्यायालय, मुंबई.
सामान्य मूळ दिवाणी अधिकारिता
लवाद याचिका क्रमांक 241-2022

हनुमान मोटर्स प्रायव्हेट लिमिटेड आणि इतर ... ... याचिकाकर्ते

विरुद्ध

मेसर्स टाटा मोटर्स फायनान्स लि. ……..…प्रतिवादी

याचिकाकर्त्यांसाठी... ... .. निष्ठा गर्ग आय/बी. कार्तिक एस. गर्ग.
प्रतिवादीसाठी... ... .. श्री. राहुल सारडा ए/डब्ल्यू नेत्रा जगताप आय/ बी. जय अँड कंपनी.

Digitally signed by
Mamta Amar Kale Date
2023.03.02 12: 58: 20+0530

कोरमः सन्मा. न्यायमूर्ति मनिष पितळे
राखीव **: 13th** फेब्रुवारी **2023**
घोषित **: 01st** मार्च **2023**

न्यायनिर्णय

. दोन्ही पक्षांच्या विद्वान वकिलांच्या संमतीने अंतिमतः सुनावणी झाली. या याचिकेत विचारार्थ घेण्याजोगा प्रश्न असा आहे की, प्रतिवादी यांनी एकतर्फि नियुक्त केलेल्या विद्वान लवादाने दिलेला आक्षेपार्ह निवाडा रद्द केला जावा असा दावा याचिकाकर्त्यांनी करणे योग्य आहे का? लवाद आणि समेट कायदा, 1996 च्या कलम 34 अंतर्गत दाखल केलेल्या या याचिकेमध्ये सध्याच्या प्रकरणातील तथ्ये आणि परिस्थितीबाबत, या कायद्याच्या सातव्या अनुसूचीसह वाचले जाणारे कलम 12 (5) मुळे विद्वत लवादाची नियुक्ती प्रभावित झाली असे मानले जाऊ शकते असा मुद्दा उपस्थित केला जाऊ शकतो का?

2. प्रस्तुत याचिका दाखल करण्यासाठी थोडक्यात तथ्ये अशी आहेत की याचिकाकर्त्यांना प्रतिवादीच्या वकिलाकडून कर्ज परत फेडीसाठी 17/3/2021 रोजी नोटीस मिळाली होती. सदर नोटीसद्वारे, कर्ज करार देखील रद्द करण्यात आला आणि एकल (एक) लवाद नियुक्त करण्यात आला. याचिकाकर्त्यांनी असा दावा केला की, प्रश्न असलेला करार अस्तित्वात नाही आणि त्या पार्श्वभूमीवर त्यांनी 22/3/2021 रोजी प्रतिवादीला पत्र पाठवून कर्ज कराराची प्रत मागितली. प्रतिवादीने या

आधारावर कार्यवाही केली की करारातील लवाद उपकलमाचा वापर करण्यात आला होता आणि एकल लवदाचे नामांकन करण्यात आले होते. प्रतिवादीने पुढे या कायद्याच्या कलम 17 अंतर्गत विद्वत लवादासमोर एक अर्ज दाखल केला.

3. 3/4/2021 रोजी विद्वान लवादाने त्यांचे नामांकन स्वीकारले आणि लवाद प्रक्रियेचे वेळापत्रक निश्चित केले. वरील कायद्याच्या कलाम 12 अन्वये त्याने प्रकटन विवरणपत्र सुद्धा दिले. 9/4/2021 रोजी याचिकाकर्त्यांच्यावतीने वकिलांनी एक पत्र पाठवून कराराची प्रत मागितली आणि प्रतिवादीला पुढे न जाण्याचे आवाहन केले कारण याचिकाकर्त्यांच्या संमतीशिवाय विद्वान लवादाची नियुक्ती करण्यात आली होती. 27/4/2021 रोजी प्रतिवादीने या कराराची प्रत याचिकाकर्त्यांना दिली. यात लवादाचा एक खंड होता, जो खालीलप्रमाणे आहेः

लवाद कलम-21.1-या करारामुळे उद्भवलेले सर्व विवाद, मतभेद आणि/किंवा त्या द्वारे उद्भवणारे दावे किंवा या कराराचा अर्थ किंवा परिणाम संबंधित पक्षांच्या अधिकार आणि जबाबदाऱ्यांबाबत मुंबई येथे लवाद कायदा 1996 अंतर्गत किंवा कायदेशीर सुधारणाद्वारे लवादामार्फत तोडगा काढला जाईल आणि धनकोद्वारे नियुक्त केलेल्या एकल लवादाकडे पाठवला जाईल. मृत्यू, नकार, दुर्लक्ष, असमर्थता किंवा लवाद म्हणून नियुक्त व्यक्तीची असमर्थता असल्यास, कर्जदाता नवीन लवादाची नियुक्ती करू शकतो. कार्यवाही (कामकाज) इंग्रजी भाषेतून चालविण्यात येईल. लवादाचा निर्णय अंतिम आणि सर्व संबंधित पक्षांना बंधनकारक असेल.

4. याचिकाकर्त्यांनी 6/5/2021, रोजी एक पत्र पाठवून दावा केला की सदर करार बनावट असून बनावट दस्तावेज होता आणि याचिकाकर्त्यांनी तो कधीच तयार केला नाही. दरम्यान, विद्वान लवादाने आभासी सुनावणीसाठी तारीख निश्चित केली. याचिकाकर्त्यांनी 6/9/2021 रोजी विद्वान लवादालाही एक पत्र पाठवले होते, ज्यात कथित कराराच्या अंमलबजावणीला आव्हान देण्यात आले होते आणि त्यांनी लवादाच्या प्रक्रियेला संमती दिली नव्हती अशी भूमिका घेतली होती. 13/9/2021 रोजी प्रतिवादीने प्रतिज्ञापत्र दाखल केले, 6/9/2021 च्या पत्रात याचिकाकर्त्यांनी केलेल्या आक्षेपांना उत्तर दिले. 21/9/2021 रोजी प्रतिज्ञापत्रावर आपला पुरावा दाखल केला. 21/9/2021 रोजी याचिकाकर्त्यांनी प्रतिवादीला एक पत्र पाठवून हा करार बनावट होता आणि त्यांनी लवादाच्या प्रक्रियेला संमती दिली नव्हती या भूमिकेचा पुनरुच्चार केला.

5. 8/11/2021 रोजी, विद्वान लवादाने आक्षेपार्ह निर्णय मंजूर करून, प्रतिवादीच्या दाव्याला परवानगी दिली आणि याद्वारे याचिकाकर्त्यांस प्रतिवादीला 18% प्रतिवार्षिक व्याजासह रुपये 5,78,437.83/- देण्याचे निर्देश देऊन प्रतिवादीने ज्या वाहनावर कर्ज घेतले होते ते वाहन प्रतिवादीच्या ताब्यात देण्याबद्दल निर्देश देण्यात आले होते.

6. या निर्णयामुळे व्यथित झालेल्या याचिकाकर्त्यांनी या न्यायालयात प्रस्तुत याचिका दाखल केली, ज्यात प्रतिवादी वकिलांच्या माध्यमातून उपस्थित झाला.

7. याचिकाकर्त्यांची वकील निष्ठा गर्ग यांनी सांगितले की, आक्षेपार्ह निवाडा रद्द केला पाहिजे, केवळ या आधारावर की सध्याच्या प्रकरणातील लवादाच्या कलमात प्रतिवादीने लवादाची एकतर्फी नियुक्ती करण्याची तरतूद आहे, या कायद्याच्या सातव्या अनुसूचीसह कलम 12 (5) चा भंग केला आहे. त्यांनी पुढे कथन केले कि, 2015 मध्ये सदर कायद्यात सुधारणा केल्या नंतर एकतर्फी लवादाची नियुक्ती करण्यास संमती देणे मान्य नव्हते कारण कलम 12 सह कलम 5 ची नॉन ऑब्स्टेन्ट नी सुरवात झाली आहे. पक्षकारांमध्ये यापूर्वी कोणताही करार झाला असला तरी, एकतर्फी नियुक्त केलेला कोणताही लवाद लवादाच्या प्रक्रियेत पुढे जाण्यास पात्र नाही, अशी तरतूद यात करण्यात आली आहे.

8. सध्याच्या प्रकरणात, वर उद्धृत केलेल्या लवाद खंडात, प्रतिवादीने एकमेव लवादाची एकतर्फी नियुक्ती करण्याची स्पष्टपणे तरतूद आहे आणि म्हणूनच, कायद्याच्या कलम 12 (5) सह सातव्या अनुसूचीचा यावर परिणाम होतो. सर्वोच्चन्यायालयाच्या पर्किन्स ईस्टमन आर्किटेक्ट्स डी पी सी आणि अन्य -विरुद्ध- एचएससीसी (इंडिया) लिमिटेड[1] आणि लाइट बाइट फूड्स प्रायव्हेट लिमिटेड -विरुद्ध- एअरपोर्ट अथॉरिटी ऑफ इंडिया[2] आणि नरेश कानायलाल राजवानी आणि इतर -विरुद्ध- कोटक महिंद्र बँक लि. आणि इतर[3] निर्णयाच्या आधारावर याचिकाकर्त्यां वकिलांनी लक्ष वेधून स्वतःची बाजू मांडली की सध्याच्या प्रकरणात विद्वान लवादाची नियुक्ती ही कथित कायद्याच्या कलम 12 (5) सह सातव्या अनुसूचीच्या बाब १ अंतर्गत येते.

9. याचिकाकर्त्यांच्या विद्वान वकिलाने पुढे लवादाच्या अपात्रतेसंबंधी आक्षेप घेतला. याचिकाकर्त्यांच्या विद्वान वकिलाने पुढे लवादाच्या अपात्रतेसंबंधी आक्षेप घेतला कि सदर कायद्याच्या कलम 12 (5) ला केवळ दोन्ही पक्षांच्या वर्तनाद्वारे नव्हे तर परस्पर सहमतीनेच माफ केले जाऊ शकते. यासंदर्भात याचिकाकर्त्यांच्या विद्वान वकिलांनी भारत ब्रॉडबँड नेटवर्क लिमिटेड -विरुद्ध- युनायटेड टेलिकॉम्स लिमिटेड[4] प्रकरणात दिल्ली न्यायालयाच्या गोविंद सिंग -विरुद्ध- सत्य ग्रुप

प्रायव्हेट लिमिटेड आणि इतर[5], एमएस ब्रिज बिल्डिंग कन्स्ट्रक्शन कंपनी प्रायव्हेट लिमिटेड -विरुद्ध- भारत हेवी इलेक्ट्रिकल्स लिमिटेड[6] न्यायनिर्णयाचा आणि मद्रास उच्च न्यायालयाच्या विघ्नहर्ता ट्रॅव्हल्स अँड रिसॉर्ट्स प्रायव्हेट लिमिटेड - विरुद्ध - डाइमलेर फायनानशीयल सर्विसेस इंडिया प्रायव्हेट लिमिटेड आणि इतर[7] या न्यायनिर्णयाचा अवलंब केला. विद्वान वकिलाने या वस्तुस्थितीवर जोर दिला की सध्याच्या प्रकरणात, अर्थातच, अशा आक्षेप माफ करण्यासाठी पक्षांमध्ये कोणताही लेखी करार नव्हता.

10. याचिकाकर्त्याच्या विद्वान वकिलाने पुढे असा युक्तिवाद केला की सध्याचा लवाद करार हा बनावट आणि बनावट दस्तऐवज आहे, ज्याची विद्वान लवादाने दखल घेतली नाही. कोणताही पुरावा नसतानां प्रतिवादीचा दावा स्वीकारण्यात आला, असेही सादर करण्यात आले. या आधारावर, हा आक्षेपार्ह निवडा रद्द करण्यात यावा असे सादर करण्यात आले.

11. दुसरीकडे, प्रतिवादीचे वकील राहुल सारडा यांनी सांगितले की सध्याच्या प्रकरणात, या कायद्याच्या सातव्या अनुसूचीसह कलम 12 (5) अंतर्गत आक्षेप याचिकाकर्त्यांच्या वतीने मांडता येत नाही, कारण प्रतिवादीने नियुक्त केलेला विद्वान लवाद या कायद्याच्या सातव्या अनुसूचीमध्ये नमूद केलेल्या कोणत्याही गोष्टीमध्ये येत नाही. पुढे असे मांडण्यात आले कि ज्या न्यायनिर्णयावर याचिकाकर्ते अवलंबून आहेत त्याप्रमाणे वस्तुस्थिती अशी आहे कि एकतर मुख्य व्यवस्थापक किंवा जो कोणी मध्यस्ती नियुक्त केलेला आहे त्या सदर व्यवस्थापकाची किंवा मध्यस्तीची नियुक्ती अयोग्य आहे. लवादाच्या अशा कलमासाठी दोन्ही पक्षांनी सहमती दर्शवली होती तोपर्यंत 2015 मध्ये करण्यात आलेल्या सुधारणेत कोणत्याही एकापक्षाच्या एकतर्फी नियुक्तीवर बंदी घालण्यात आलेली नाही, असे सादर करण्यात आले. या संदर्भात, प्रतिवादीच्या विद्वान वकिलांनी अशा प्रकरणांमध्ये पक्षाच्या स्वायत्ततेवर भर दिला.

12. सर्वोच्च न्यायालयाच्या पर्किन्स ईस्टमॅन आर्किटेक्ट डीपीसी आणि अन्य -विरुद्ध- एचएससीसी (इंडिया) लिमिटेड (वर उल्लेखित) यानिर्णयावर अवलंबून राहणे चुकीचे होते, कारण कथित निर्णय/आदेश कथित कायद्याच्या कलम 11 अंतर्गत देण्यात आला होता, जो सर्वोच्च न्यायालयाच्या एव्हिटेल पोस्ट स्टुडिओज लिमिटेड आणि इतर - विरुद्ध - एचएसबीसी पीआय होल्डिंग्स (मॉरिशस) लिमिटेड[8] प्रकरणात बंधनकारक प्रभाव टाकू शकत नाही. पुढे असे सादर करण्यात आले की याचिकाकर्त्यांनी स्वतः विद्वान लवादासमोर लवादाच्या एकतर्फी नियुक्तीबाबत आक्षेप उपस्थित करायला हवा होता आणि तेव्हाच त्यांना कथित कायद्याच्या कलम 34 अंतर्गत दाखल केलेल्या

सध्याच्या याचिकेत असा आधार उपस्थित करण्याची परवानगी दिली जाऊ शकते. पुढे असे सादर करण्यात आले कि मध्यस्थाच्या समक्ष सदरचा आक्षेप न घेतल्या मुळे, प्रस्तुत प्रकरणात कलम 34 अन्वये पहिल्यांदा याठिकाणी प्रस्तुत कार्यवाही दरम्यान आक्षेप घेतल्या जाऊ शकत नाही. प्रतिवादीच्या विद्वान वकिलाने पुढे सादर केले की याचिकाकर्ते विद्वान लवादासमोर अशा प्रकारचा कोणताही आक्षेप घेण्यात अपयशी ठरले आणि केवळ कथित कराराच्या अंमलबजावणीलाच नकार दिला.

13. सध्याच्या खटल्यातील विद्वान लवादाने योग्य पद्धतीने कार्यवाही केली, दोन्ही पक्षांना त्यांच्या आपापल्या भूमिकेला पाठिंबा देण्यासाठी पुरेशी संधी दिली आणि म्हणूनच, लवाद निर्णयात हस्तक्षेप करण्यासाठी कथित कायद्याच्या कलम 34 अंतर्गत कोणताही आधार देण्यात आला नाही. 2015 मध्ये या कायद्यात दुरुस्ती केल्यानंतर या कायद्याच्या कलम ३४ अंतर्गत उपलब्ध क्षेत्राची व्याप्ति ठरवणाऱ्या सर्वोच्च न्यायालयाच्या एस-संगॉन्ग इंजिनिअरिंग अँड कन्स्ट्रक्शन कंपनी लिमिटेड – विरुद्ध - भारतीय राष्ट्रीय महामार्ग प्राधिकरण (एनएचएआय)[9] प्रकरणातील निर्णयाच्या पार्श्वभूमीवर प्रस्तुत याचिका फेटाळण्यात यावी यावर भर देण्यात आला. प्रतिवादीच्यावतीने मांडण्यात आलेल्या युक्तिवादांना पाठिंबा देण्यासाठी, प्रतिवादीच्या विद्वान वकिलाने व्होस्टलपाईन स्कीनेन जीएमबीएच – विरुद्ध - दिल्ली मेट्रो रेल कॉर्पोरेशन लिमिटेड[10], नारायण प्रसाद लोहिया -विरुद्ध- निकुंज कुमार लोहिया आणि इतर[11], गॅसअथॉरिटी ऑफ इंडिया लिमिटेड आणि अन्य -विरुद्ध- केटी कन्स्ट्रक्शन (आय) लिमिटेड आणि इतर[12] आणि एव्हिटेल पोस्ट स्टुडिओज लिमिटेड आणि इतर -विरुद्ध- एचएसबीसी पीआय होल्डिंग्स (मॉरिशस) लिमिटेड (वर उल्लेखित) याचा आधार घेतला.

14. प्रतिवादीच्या विद्वान वकिलाने असा युक्तिवाद केला की ज्या तथ्यांमध्ये निकाल देण्यात आला त्या तथ्यांमध्ये निर्णयाचे मूल्यांकन केले पाहिजे, ज्यामुळे याचिकाकर्ते त्यांच्या विद्वत वकिलांनी संदर्भित केलेल्या सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयांवर अवलंबून राहू शकत नाहीत. या प्रस्तावासाठी, प्रतिवादीच्या विद्वान वकिलाने ओडिसा राज्य आणि इतर -विरुद्ध- मो. इलियास (2006) 1 एससीसी 275 आणि अँबिका क्वारी वर्क्स -विरुद्ध- स्टेट ऑफ गुजरात आणि इतर[13] आणि आयकर आयुक्त -विरुद्ध- सन इंजिनीअरिंग वर्क्स (पी) लि[14] या प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयांवर अवलंबून होते.

15. पक्षकारांच्या विद्वान वकिलांचा युक्तिवाद ऐकला आणि उपलबद्ध अभिलेखाचा अभ्यास केला. सध्याच्या प्रकरणातील तथ्यांचा विचार करण्यापूर्वी आणि याचिकाकर्त्याने या कायद्याच्या सातव्या

अनुसूचीसह कलम 12 (5) चा अवलंब करणे योग्य आहे का हा प्रश्न विचारण्यापूर्वी, प्रतिवादीच्या वतीने उपस्थित केलेल्या युक्तिवादांचा संदर्भ घेणे योग्य ठरेल. या कायद्याच्या कलम 34 अंतर्गत या न्यायालयाकडून विचार केला जाऊ शकत नाही आणि याचिकाकर्त्यांनी लवादाच्या कार्यवाहीमध्ये भाग घेतल्यामुळे हे म्हणता येणार नाही की लवादाची नियुक्ती रद्द करण्यात आली आणि आक्षेपार्ह निर्णय केवळ त्या आधारावर निष्कर्ष काढला गेला.

16. ज्या आधारावर प्रतिवादीच्या विद्वान वकिलाने कार्यवाही केली ती म्हणजे सर्वोच्च न्यायालयाचा लवादाच्या एकतर्फी नियुक्तीच्या पैलूवर निर्णय, कथित कायद्याच्या कलम ११ अंतर्गत आणि सर्वोच्च न्यायालयाने विहित केलेल्या कायद्यानुसार दिला गेला. एव्हिटेल पोस्ट स्टुडिओज लिमिटेड आणि इतर -विरुद्ध - एचएसबीसी पीआय होल्डिंग्स (मॉरिशस) लिमिटेड (उपर्युक्त), इतर कायद्इतरच्इतर कलम 11 अन्वये सर्वोच्च न्इतरइतरलइतरने दिलेले निर्णय बंधनकारक नाहीत. या टप्प्यावर अवीटेल पोस्ट स्टुडिओज लिमिटेडच्या प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाच्या निकालाच्या संबंधित परिच्छेदाचा अभ्यास करणे योग्य ठरेल.या निकालाच्या परिच्छेद 17 मध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने असे म्हटले आहेः

“17 आता आम्ही स्विस टाईमिंगमध्ये एका विद्वान एकल न्यायाधीशाच्या निकालाकडे आलो आहोत. कलम 11 अंतर्गत एकल न्यायाधीशांनी दिलेला हा निर्णय बंधनकारक पूर्वोद्धारण मानला जाऊ शकत नाही यात कोणतीही शंका नाही (परिच्छेद 17 मधील संलग्न कंत्राटदार पहा). तथापि, विद्वान न्यायाधीशांच्या कारणमीमांसा मजबूत प्रेरणादायी मूल्य आहे जे आपण स्वीकारू इच्छितो.”

17. सर्वोच्च न्यायालयाने हे निरीक्षण नोंदवले आहे की, उपरोक्त कायद्याच्या कलम 11 अंतर्गत दिलेले हे निर्णय पूर्वीच्या घटनांना बंधनकारक असू शकत नाहीत, परंतु युक्तिवादाला प्रोत्साहन देणारे मूल्य आहे, जे या प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाने स्वीकारले आहे. सध्याच्या प्रकरणात, याचिकाकर्त्यांच्या विद्वत वकिलांनी पर्किन्स ईस्टमन आर्किटेक्ट डीपीसी आणि इतर -विरुद्ध- एचएससीसी (इंडिया) लिमिटेड (वर उल्लेखित) आणि टीआरएफ लिमिटेड -विरुद्ध- एनर्गो इंजिनिअरिंग प्रोजेक्ट लिमिटेड[15] या प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयांचा अवलंब केला. जो कथित कायद्याच्या कलम 11 अंतर्गत देण्यात आला होता. सदर कायद्याच्या कलम 12 (5) च्या संदर्भात सातव्या सूची मध्ये वर्ष 2015 मध्ये सुधारणा करण्यात आली त्या संदर्भात सदर न्यायनिर्णयाला नक्कीच पटण्यायोग्य मूल्य आहेत.

18. भारत ब्रॉडबँड नेटवर्क लिमिटेड -विरुद्ध- युनायटेड टेलिकॉम्स लिमिटेड (वर उल्लेखित) प्रकरणात, सर्वोच्च न्यायालयाला उच्च न्यायालयाच्या आदेशांमधून उद्भवलेल्या अपीलांमध्ये, या कायद्याच्या सातव्या अनुसूचीसह कलम 12 (5) संबंधित प्रकरणावर विशेष विचार करण्याची आणि निर्णय देण्याची संधी मिळाली. या निर्णयात सर्वोच्च न्यायालयाने टीआरएफ लिमिटेड -विरुद्ध- एनर्गो इंजिनिअरिंग प्रोजेक्ट्स लिमिटेड (वर उल्लेखित) प्रकरणातील निर्णय ग्राह्य केला. लवादाची एकतर्फी नियुक्ती आणि लवादाच्या संपूर्ण प्रक्रियेवर परिणाम करण्याच्या पद्धतीशी संबंधित प्रश्नाच्या विविध पैलूंवर विचार करताना या निर्णयाला मंजुरी देण्यात आली. त्यामुळे, पर्किन्स ईस्टमन आर्किटेक्ट्स डीपीसी आणि इतर - विरुद्ध -एचएससीसी (इंडिया) लिमिटेड (वर उल्लेखित) आणि टीआरएफ लिमिटेड - विरुद्ध - एनर्गो इंजिनिअरिंग प्रोजेक्ट्स लिमिटेड (वर उल्लेखित) प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या निकालांवर हे न्यायालय अवलंबून राहू शकत नाही, असा प्रतिवाद प्रतिवादीच्यावतीने मांडला गेला.

19. पर्किन्स ईस्टमन आर्किटेक्ट्स डीपीसी आणि अन्य – विरुद्ध- एचएससीसी (इंडिया) लिमिटेड (वर उल्लेखित) ह्या प्रकरणातील न्यायनिर्णयाचे अवलोकन करता असे दिसून येते की टीआरएफ लिमिटेड – विरुद्ध - एनर्गो इंजिनिअरिंग प्रोजेक्ट्स लिमिटेड (वर उल्लेखित) प्रकरणात पूर्वीच्या निकालाचा विचार केल्यानंतर, सर्वोच्च न्यायालयाने दोन विशिष्ट श्रेणीतील प्रकरणांचा विचार केला ज्यात या कायद्याच्या सातव्या अनुसूचीसह कलम 12 (5) चा वापर केला जाऊ शकतो, ज्यामुळे लवादाची नियुक्ती आणि परिणामी लवादाची प्रक्रिया बिघडू शकते. या न्यायालयाने लाईट बाईट फूड्स प्रायव्हेट लिमिटेड – विरुद्ध - एअरपोर्ट अथॉरिटी ऑफ इंडिया (वर उल्लेखित) प्रकरणात दिलेल्या निकालांचा आधार घेतला. या निर्णयाचा संबंधित भाग पुढीलप्रमाणेः

> “26. सारांश, कायदेशीर तत्त्वे खालीलप्रमाणे आहेतः
>
> (अ) एखादया पक्षाचा अधिकारी किंवा कर्मचारी लवाद असू शकत नाही किंवा पात्रतेनुसार लवाद नियुक्त करण्याची व्यक्ती असू शकत नाही. हा टीआरएफ लिमिटेड श्रेणी किंवा नियम आहे.

(ब) जिथे लवादाच्या कलमात प्रत्येक पक्षाकडून नामनिर्देशन आणि दोन नामनिर्देशित लवादांकडून पंच नियुक्ती करण्याची तरतूद आहे, अशा ठिकाणी (i) त्या पॅनेलमधून एका व्यक्तीची निवड एका बाजूने करता येणार नाही आणि (ii) ती व्यापक आणि सर्वसमावेशक असावी, विशिष्ट श्रेणीतील व्यक्तींसाठी संकुचित नसावी. विरोधक आणि दोन नामांकित लवादांकडे निवड करण्याची क्षमता असायला हवी. हा व्होस्टालपाइन शिएननमधील नियम आहे .दोन्ही बाजूंनी करारात सहमती दर्शवणारी व्यापक पॅनेल या उद्देशासाठी उपयुक्त ठरेल.

(क) एका पक्षाच्या कर्मचाऱ्याला लवादाची नियुक्ती करण्याचा एकमेव अधिकार देणारी कलमही वैध नाही आणि ही टीआरएफलिमिटेडच्या सिद्धांताचा तर्कसंगत आणि अपरिहार्य विस्तार आहे. या अधिकाराचा वापर पॅनलमधून निवडून करायचा किंवा नाही याचा काही फरक पडत नाही. ईस्टमन पर्किन्सचा हाच नियम आहे.
27. निवड प्रक्रियेत तटस्थता, स्वातंत्र्य, निष्पक्षता आणि पारदर्शकता हे मार्गदर्शक तत्व आहे."

20. भारत ब्रॉडबँड नेटवर्क लिमिटेड – विरुद्ध - युनायटेड टेलिकॉम्स लिमिटेड (वर उल्लेखित) या प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाला लवादाच्या नियुक्तीच्या एकतर्फी पैलूवर विचार करण्यासाठी एक प्रसंग आला आणि कायद्याच्या स्थितीचा पुनरुच्चार करण्यात आला की जेव्हा कोणत्याही पक्षाला एकमेव लवादाची नियुक्ती करण्याचा विशेष अधिकार असतो, तेव्हा अशा प्रकारची परिस्थिती निर्माण होते जिथे त्या लवादाच्या पात्रतेबाबत गंभीर शंका निर्माण होतात, केवळ या कारणामुळे की एकमात्र लवादाची नियुक्ती करणाऱ्या पक्षाला विवाद सोडवण्याचा मार्ग निश्चित करण्यासाठी विशेष अधिकार असेल, ज्यामुळे संपूर्ण प्रक्रिया दूषित होते.

21. नरेश कन्हैयालाल राजवानी आणि इतर – विरुद्ध - कोटक महिंद्र बँक लिमिटेड आणि अन्य (वर उल्लेखित), या खटल्यात नुकत्याच सुनावलेल्या निर्णयात या न्यायालयाने अशा परिस्थितीवर विचार केला आणि जिथे दावा केला गेला की लवाद प्रक्रियेत याचिकाकर्त्यांचा केवळ सहभाग घेतल्यामुळे लवादाच्या एकतर्फी नियुक्तीला आक्षेप घेण्याचा त्यांचा अधिकार रद्द झाला, या कायद्याच्या कलम 12 (5) चा योग्य वापर हा प्रतिवादीच्यावतीने करण्यात आलेल्या युक्तिवादाचे संपूर्ण उत्तर आहे, असे न्यायालयाने सांगितले. जोपर्यंत पक्षाने लेखी आक्षेप माफ केला नाही, तोपर्यंत

केवळ लवाद प्रक्रियेत सहभागी झाल्यामुळे पक्षकार हा मुद्दा उपस्थित करण्यापासून वंचित राहणार नाही. या प्रकरणातही याचिकाकर्त्यांनी या कायद्याच्या कलम 12 (5) चा वापर करून एकमेव लवादाच्या निर्णयाला आव्हान दिले होते आणि हे आढळले की लवादाच्या एकतर्फी नियुक्तीमुळे संपूर्ण प्रक्रिया नष्ट झाली होती. सध्याच्या प्रकरणातही, प्रतिवादीने एकतर्फी लवाद नियुक्त केला होता. लवादाच्या एकतर्फी नियुक्तीबाबत आक्षेप माफ करण्याबाबत दोन्ही पक्षांमध्ये लेखी सहमती नव्हती आणि म्हणूनच या कायद्याच्या कलम 12 (5) च्या परंपरेचा वापर करता येणार नाही. अशा परिस्थितीत, केवळ लवाद प्रक्रियेत सहभागी झाल्यामुळे याचिकाकर्ते या न्यायालयासमोर दाखल केलेल्या सध्याच्या याचिकेत हा मुद्दा उपस्थित करण्यापासून वंचित राहू शकत नाहीत.

22. प्रतिवादीच्या वतीने असे विशेष कथन करण्यात आले की याचिकाकर्त्यांनी आधी विद्वान लवादासमोर अशा प्रकारचा आक्षेप नोंदवायला हवा होता आणि तसे करण्यात अपयशी ठरल्यामुळे याचिकाकर्ते या न्यायालयासमोर तसा मुद्दा उपस्थित करू शकत नाहीत. या संदर्भात, कनोडिया इन्फ्राटेक लिमिटेड -विरुद्ध- दालमिया सिमेंट (भारत) लिमिटेड[16] प्रकरणात दिल्ली उच्च न्यायालयाच्या एकल न्यायाधीशांच्या निर्णयावर भर देण्यात आला. या संदर्भात, गोविंद सिंग -विरुद्ध- सत्या ग्रुप प्रा. लि. आणि इतर (वर उल्लेखित) प्रकरणात दिल्ली उच्च न्यायालयाच्या खंडपीठाच्या निर्णयावर प्रतिवादीच्या वतीने उपस्थित होणारा विद्वान वकील यांनी आपले म्हणणे असे मांडले की विद्वान लवादासमोर असा आक्षेप घेणे आवश्यक नव्हते, लवादाच्या निवाड्याला आव्हान देताना कलम ३४ अंर्तगत दाखल करण्यात येणाऱ्या याचिकेत सदर मुद्दा मांडण्यात येऊ शकतो.

23. हे न्यायालय या मताशी सहमत आहे, कारण आक्षेपाचे स्वरूप असे आहे की ते प्रकरणाच्या मुळाशी जाते. या प्रकरणाचे मूळ आणि जर असे आढळले की विद्वत लवाद स्वतः संदर्भ घेऊ शकला नसता, तर या कायद्याच्या कलम 34 अंतर्गत अशा प्रकारचा आक्षेप न्यायालयासमोर उपस्थित केला जाऊ शकत नाही असा निर्णय देण्याचा प्रश्नच उद्भवत नाही.

24. अन्यथा, सध्याच्या प्रकरणात, याचिकाकर्त्याने विद्वान लवादाला पाठवलेले संदेश आणि त्यांनी त्याच्या अधिकारक्षेत्राला आव्हान देणारा एक अर्ज विद्वान लवादासमोर देखील दाखल केला, ज्यातून याचिकाकर्त्यांनी खरोखरच विद्वान लवादाने संदर्भ घेण्यास आक्षेप घेतला आहे हे पुरेसे सिद्ध झाले.

25. प्रतिवादीच्या वतीने उपस्थित असलेल्या विद्वान वकिलांनी अंबिका क्वारी वर्क्स – विरुद्ध- गुजरात राज्य (वर उल्लेखित) आणि प्राप्तीकर आयुक्त – विरुद्ध- सन इंजिनीअरिंग वर्क्स (पी) लिमिटेड (वर उल्लेखित) यांनी असा युक्तिवाद केला की निकालातील निर्णय आधाराचे योग्य प्रकारे मूल्यांकन केले पाहिजे आणि निकालाच्या विशिष्ट भागाला निर्णय आधार म्हणून घेण्यापूर्वी विचारार्थ उद्भवलेले प्रश्न आणि त्याचे निर्धारण निश्चित करण्याच्या आवश्यकतेवर भर दिला गेला पाहीजे. उपरोक्त प्रस्तावाशी कोणताही वाद असू शकत नाही, परंतु हे न्यायालय प्रतिवादीच्या विद्वान वकिलाशी सहमत नाही की याचिकाकर्त्याने ज्या निकालांवर अवलंबून राहून निर्णय दिला आहे त्याने सध्याच्या याचिकेत उद्भवलेल्या प्रश्नांचा निर्णय घेतला नाही किंवा आधार निर्णय सध्याच्या प्रकरणातील वस्तुस्थितीला लागू होत नाही.

26. या संदर्भात सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या निकालांचे परीक्षण केल्यास असे दिसून येईल की, या कायद्याच्या सातव्या अनुसूचीसह कलम 12 (5) मुळे एकमेव लवादाच्या नियुक्तीला बाधा पोहोचली आहे का? हा विचार करण्याजोगा खरा प्रश्न उपस्थित झाला होता. हाच प्रश्न याचिकाकर्त्यांच्या वतीने प्रस्तुत याचिकेत उपस्थित करण्यात आला आहे. सर्वोच्च न्यायालयाने ज्या प्रकरणांमध्ये या कायद्याच्या सातव्या अनुसूचीसह कलम 12 (5) लागू करण्याचा निर्णय घेतला, त्या प्रकरणातील तथ्यांमध्ये फरक करण्याचा प्रयत्न प्रतिवादीच्या विद्वान वकिलाने केला, ज्यामध्ये न्यायालयाने एका पक्षाचा व्यवस्थापकीय संचालक लवाद म्हणून काम करू शकतो किंवा असा व्यवस्थापकीय संचालक एकतर्फी एका लवादाची नियुक्ती करू शकतो यावर भर दिला. सध्याच्या खटल्यातील अट वेगळी असल्याचे सादर करण्यात आले. पण लवादाच्या खंडाचे निरीक्षण केल्यास हे दिसून येईल की प्रतिवादीला एकमेव लवाद नियुक्त करण्याचे एकतर्फी अधिकार होते. परंतु सध्याच्या प्रकरणात प्रतिवादीचे व्यवस्थापकीय संचालक लवादाची नियुक्ती करतील असे ठरवण्यात आले नव्हते, त्यामुळे निर्णय आधाराचे हा निष्कर्ष काढू शकणार नाही सर्वोच्च न्यायालयाच्या आदेशांचा हा निर्णय लागू होत नाही.

27. या प्रकरणाचा मूळ मुद्दा असा आहे की, जेव्हा या प्रकरणातील एका पक्षकाराला एकमेव लवादाची नेमणूक करण्याचा एकतर्फी अधिकार आहे, तेव्हा या कायद्याच्या सातव्या अनुसूचीसह कलम 12 (5) मुळे अशा नियुक्तीला धोका निर्माण होतो. याचिकाकर्त्यांचे विद्वान वकिलांचा हा युक्तिवाद करणे योग्य आहे की, या कायद्याच्या कलम 12 (5) सह सातव्या अनुसूचीतील घटक 1, ज्या निर्णयावर याचिकाकर्त्यांचे मुद्दे अवलंबून होते त्याचे पूर्ववर्ती मूल्य विद्यमान प्रकरणातील तथ्यांवर

लागू होईल. या कायद्याच्या सातव्या अनुसूचीसह कलम 12 (5) च्या संदर्भात सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेले निर्णय स्पष्टपणे सध्याच्या खटल्यातील तथ्यांवर लागू होतात, असे या न्यायालयाचे मत आहे.

28. या न्यायालयाने अभिलेखाचा विचार केला असता असे आढळले आहे की, कथित आक्षेप विशिष्ट सवलत न मिळाल्यामुळे, या कायद्याच्या कलम 12 (5) नुसार, प्रतिवादीने एकतर्फी लवादाची नियुक्ती केल्याने सुरुवातीपासूनच संपूर्ण प्रक्रिया दूषित झाली आणि हा पैलू या प्रकरणाच्या मुळाशी जातो. यास्तव, या कायद्याच्या कलम 34 अंतर्गत आक्षेपार्ह निर्णयाला आव्हान देताना याचिकाकर्त्यांना निश्चितच हा मुद्दा उपस्थित करण्याचा अधिकार आहे. प्रतिवादी हे दर्शविण्यात अपयशी ठरला की याचिकाकर्त्यांचे लिखित स्वरूपात खरोखरच कोणत्याही पराकारचे हक्कसोड दस्तऐवज होते काय व वर उल्लेखित निरीक्षणांवरून याचिकाकर्त्यांच्या फक्त भाग घेण्यामुळे ते सदर कायद्याच्या कलम ३४ खाली दाखल याचिकेमध्ये असा आक्षेप घेण्यापासून वंचित राहू शकत नाहीत. अभिलेखावर हे दर्शविण्याकरिता की सुरुवातीपासूनच जेव्हा प्रतिवादीने एकतर्फी लवादाची नेमणूक केली तेव्हा याचिकाकर्त्यानी पत्रव्यवहार करून ह्या कराराचे निष्पादनावरच वाद उपस्थित केला. इतकेच नव्हे तर लवादाच्या प्रक्रियेवर आक्षेप घेतला असे भरपूर पुरावे आहेत. त्यामुळे हा आक्षेपार्ह निर्णय केवळ याच आधारावर रद्द करण्यात यावा, असे न्यायालयाचे मत आहे.

29. व्होस्टलपाइन शिनेन जीएमबीएच – विरुद्ध - दिल्ली मेट्रो रेल कॉर्पोरेशन लिमिटेड (वर उल्लेखित), नारायण प्रसाद लोहिया - विरुद्ध- निकुंज कुमार लोहिया आणि इतर (वर उल्लेखित) आणि गॅस अथॉरिटी ऑफ इंडिया लिमिटेड आणि अन्य – विरुद्ध- केटी कन्स्ट्रक्शन (आय) लिमिटेड आणि अन्य (वर उल्लेखित) प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयांवर प्रतिवादी आपला खटला पुढे नेऊ शकत नाही. व्होस्टलपाइन शिनेन जीएमबीएच -विरुद्ध- दिल्ली मेट्रो रेल कॉर्पोरेशन लिमिटेड (वर उल्लेखित) या प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाने आपल्या निर्णयात असे नमूद केले आहे की, लवाद न्यायाधिकरणावर एका पक्षाला दुसऱ्या पक्षाने पाठवलेल्या पाच सदस्यांच्या समितीमधून आपला उमेदवार निवडण्याचा पर्याय सोडल्याने प्रक्रिया निष्फळ ठरली आणि जेव्हा 31 जणांचे संपूर्ण पॅनेल उपलब्ध करण्यात आले तेव्हा पहिल्या पक्षाला आपला नामनिर्देशित व्यक्ती निवडता येईल या पार्श्वभूमीवर लवादाच्या तटस्थतेच्या पैलूवर चर्चा करण्यात आली आणि या निकालाचे योग्य मूल्यांकन हे दर्शवते की, हा निकाल वास्तविकपणे याचिकाकर्त्यांना त्यांच्या वतीने प्रतिवादीद्वारे लवादाच्या एकतर्फी नियुक्तीबद्दल उपस्थित केलेल्या मुख्य कारणासाठी मदत करतो.

30. नारायण प्रसाद लोहिया - विरुद्ध - निकुंज कुमार लोहिया आणि इतर (वर उल्लेखित) आणि गॅस अथॉरिटी ऑफ इंडिया लिमिटेड आणि अन्य – विरुद्ध- केटी कन्स्ट्रक्शन (आय) लिमिटेड आणि इतर (वर उल्लेखित) प्रकरणातील निर्णयांमुळे प्रतिवादीला मदत होत नाही. 2015 मध्ये कायद्याच्या दुरुस्तीपूर्वी ते सादर केले गेले होते या कारणास्तव, इतर बाबींसह प्रतिवादीच्या खटल्याला निकाल मदत करत नाही. या सुधारणेमुळे कायद्याच्या अधिभाव खंड कलम 12, उपकलम (5) मध्ये लक्षणीय बदल झाले आहेत. सध्याच्या प्रकरणात एकमेव लवादाची एकतर्फी नियुक्ती केल्यामुळे आक्षेपार्ह निकाल पूर्णपणे रद्द झाला आणि केवळ या कारणास्तव हस्तक्षेप करण्याची शक्यता निर्माण झाली.

31. वरील बाबीं विचारात घेता ही याचिका मंजूर करण्यात आली आहे. आक्षेपार्ह निवाडा रद्द करण्यात येतो. खर्चाबाबत कोणताही आदेश नाही.

सन्मा. न्यायमूर्ति मनिष पितळे

न्यायनिर्णयांची यादी -

1. 2019 SCC online SC 1517
2. 2019 SCC online Bom 5163
3. 2022 SCC online Bom 6204
4. (2019) 5 SCC 755
5. 2023 SCC online Del 37
6. 2023 SCC online Del 242
7. 2022 SCC online Mad 5291
8. 2021 4 SCC 713
9. 2019 15 SCC 131
10. 2017 4 SCC 665
11. 2002 3 SCC 572
12. 2007 5 SCC 38
13. 1987 1 SCC 213
14. 1992 4 SCC 363
15. 2017 8 SCC 377
16. 2021 SCC online Del 4883

"<u>अस्वीकरण</u>"

"या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या / तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही. तसेच, इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणीकरिता वैध मानला जाईल."